

Agata Boral
doktorantka Instytutu Historii AJD

Z DZIEJÓW TEATRU MIEJSKIEGO W CZĘSTOCHOWIE (1927–1939)

Rok 2012 upływa w naszym mieście pod hasłem rocznic i jubileuszy teatralnych. 85 lat temu w Częstochowie miało miejsce otwarcie pierwszego stałego teatru – dzięki czemu częstochowianie uzyskali stałą sposobność obcowania z Melpomeną. Natomiast 80 lat temu funkcję dyrektora teatru częstochowskiego objął Iwo Galla – wybitny polski reżyser teatralny, scenograf i pedagog. Stwarza to doskonałą okazję, aby przypomnieć początki placówki, która do tej pory stanowi jedną z ważniejszych instytucji życia kulturalnego w mieście. Ale zacznijmy wszystko od początku.

We wrześniu 1926 r. do Częstochowy z programami rewiowymi przyjechał Jan Otrebski wraz ze swoim zespołem, z zamiarem otwarcia w mieście pierwszego stałego teatru. Zaangażował wszystkie swoje środki, aby sala „Reduty”, na pierwszym piętrze w oficynie przy ul. Strażackiej 8, uzyskała zezwolenie władz miejskich na użytkowanie z przeznaczeniem na teatr. Zarazem otrzymał licencję na prowadzenie teatru ze Związku Artystów Scen Polskich i skompletował stały zespół aktorski.

W dniu 15 marca 1927 r. miało miejsce uroczyste otwarcie teatru z udziałem przedstawicieli Magistratu. Sezon artystyczny rozpoczęto komedią Aleksandra Fredry *Śluby panięskie*, którą grano przy pełnej widowni, aż 29 razy. Był to duży sukces, który świadczył o sporym zainteresowaniu nowo powstałą instytucją kulturalną.

Pierwszy pełny sezon rozpoczął się 24 września 1927 r. W tym czasie placówka przyjęła oficjalną nazwę: Teatr Miejski Rozmaitości. W listopadzie 1927 r. zawarto roczną umowę z Janem Otrebskim, obowiązującą wstecz od 1 marca 1927 r., którą później dwukrotnie powtórzono. Zarząd Miejski zobowiązał się do udzielania teatrowi subsydium rocznego w kwocie 4 500 zł, zwolnić placówkę od podatku od widowisk i bezpłatnie rozplakatowywać afisze teatralne. Dyrektor zobowiązał się wystawiać m.in. sztuki okolicznościowe związane z różnymi obchodami, rocznicami i świętami państwowymi, obniżać marżę o połowę na bilety dla magistrackich urzędników i nauczycieli szkół miejskich, a o 20% dla urzędników państwowych, osób wojskowych, inwalidów wojennych oraz młodzieży szkolnej.

Zorganizowanie stałego teatru w Częstochowie stało się bodźcem do poruszenia sprawy wybudowania w mieście gmachu teatralnego. Zarząd Miejski z powodu braku odpowiednich funduszy nie podejmował się realizacji kosztownego przedsięwzięcia, a prywatni inwestorzy

nie chcieli ryzykować. Z inicjatywy częstochowskiego starosty Kazimierza Kühna 1 sierpnia 1928 r. powołano do życia Towarzystwo Budowy i Eksploatacji Teatru w Częstochowie S.A. Starosta zdołał przekonać do swego pomysłu przedstawicieli władz oraz szereg wpływowych i zamożnych osobistości.

Początkowo działalność Towarzystwa polegała na pozyskiwaniu nowych akcjonariuszy. Później zaś, Zarząd Towarzystwa nabył plac przy zbiegu ulic Kilińskiego oraz Jasnogórskiej o powierzchni 1 310 m² od Towarzystwa Śpiewaczego „Lutnia”, za cenę 28 000 zł, płacąc 10 000 zł gotówką i 18 000 zł akcjami. Oprócz tego kupił od „Lutni”: parkan, wapno i studnię za trzy akcje, a od cementowni „Rudniki” otrzymał 10 ton cementu. Wykonanie projektu gmachu powierzył architektom z Warszawy: inż. Józefowi Krupie i Teodorowi Łapińskiemu, którym oddano również kierownictwo robót i zlecono sporządzenie wstępnych kosztorysów. Z ramienia Zarządu robót doglądał Wacław Śmieciński.

Przetarg na budowę gmachu wartości 420 000 zł wygrała firma budowlana J.W. Szymkowiak i Spółka w Częstochowie. Po sprzedaży akcji Towarzystwo uzyskało 300 000 zł, a na 200 000 zł postanowiono zaciągnąć pożyczkę. Termin oddania gmachu ustalono na dzień 1 listopada 1929 r. – nie został on jednak dotrzymany. Między Zarządem Towarzystwa a wspomnianą Spółką powstał konflikt, w efekcie wykonawstwo powierzono firmie Władysława Ziemby z Częstochowy. Z końcem 1929 r. obiekt był gotowy w stanie surowym. Postanowiono więc, uruchomić parter, rozpoczęto prace związane z zakładaniem instalacji wodno-kanalizacyjnych, centralnego ogrzewania i elektrycznych. Wykonawstwa podjęły się firmy: Zajączkowski i Szewczykowski i Spółka, W. Brygiewicz, Zukier i Spółka, Tuch.Welcer i Lipfeld, a wykonawstwa konstrukcji dachowej firma Łuk z Warszawy.

W gmachu teatru Zarząd postanowił urządzić: salę kameralną na 300 miejsc, salę teatralną na 1 000 miejsc, westybul, foyer, bufet, palarnię, obszerną szatnię, kuluary, 4 lokale klubowe, sklepy, malarnię, składy dla dekoracji, pokoje dla dyrekcji teatru i artystów oraz obszerne suteryny, mogące z czasem być przerobione na lokal restauracyjny. Planowano jak najszybciej oddać do użytku salę kameralną, a następnie kontynuować prace w dużej sali. Tak też się stało, 15 lutego 1930 r. oddano do użytku publiczności salę, która posiadała odpowiednie wyposażenie, fotele, oświetlenie, dobrą akustykę i estetycznie urządzonej scenę. W kolumnowej amfiladzie otaczającej salę znajdowały się dość obszerne kuluary prowadzące do szatni i westybulu. Była ona najbardziej reprezentacyjnym i komfortowym miejscem, w którym miały się odbywać przedstawienia teatralne i inne imprezy kulturalne. Na uroczystość otwarcia przybyli m. in. Romuald Jarmułowicz – prezydent miasta oraz Kazimierz Kühn – starosta powiatu częstochowskiego.

Prawie rok zabiegał Jan Otrembski o wydzierżawienie sali teatralnej w nowej siedzibie i dopiero w lutym 1931 r. podpisano stosowną umowę, a teatr wznowił działalność 22 lutego. Od tej pory placówka nosiła nazwę: Teatr Miejski Kameralny. Dyrekcję objęli: Jan Otrembski i Antoni Piekarski. Na inaugurację wystawiono komedię Kazimierza Zalewskiego *Oj mężczyźni, mężczyźni* w reżyserii Antoniego Piekarskiego. W sezonie 1931/1932 wystawiono ok. 30 premier, zagrano ok. 170 przedstawień, ale frekwencja zaledwie przekraczała 10 000 widzów. Na spektaklu pojawiała się 70 osób, kiedy wcześniej bywało ponad 2 razy więcej. Ponadto szalał kryzys ekonomiczny, ale jednocześnie prowadzono tzw. kasowa politykę repertuarową, nastawioną tylko i wyłącznie na zysk, co, niestety, nie przyniosło oczekiwanych rezultatów.

Zrażony kłopotami finansowymi i niepowodzeniami związanymi z organizacją Miejskiego Teatru Letniego w Parku 3-go Maja Jan Otrembski wyjechał z Częstochowy.

Kolejnym dyrektorem Teatru Miejskiego Kameralnego został Iwo Gall. Kierował nim przez 3 sezony zaczynając od 1932/1933. Zobowiązał się prowadzić placówkę przynajmniej na dotychczasowym poziomie artystycznym, prezentować repertuar oryginalny, z uwzględnieniem sztuk dla młodzieży, szerokich mas i miłośników teatru. Na wszystkie uroczystości i święta przygotowywać specjalne utwory lub akademie oraz rozbudzić i kultywować wśród miejscowego społeczeństwa zamiłowanie do sztuki teatralnej. Zarząd Miejski miał dostarczyć salę teatralną z odpowiednim zapleczem, opłacać światło i opał, bezpłatnie przeprowadzać konserwację budynku, zwłaszcza rur wodociągowo-kanalizacyjnych, kaloryferów, sufitów i wypłacać subwencję w wysokości 2 500 zł miesięcznie i opodatkowywać na rzecz teatru wszelkie imprezy widowiskowo-aktorskie.

W omawianym okresie wystawiono ponad 60 premier i ok. 980 przedstawień, które obejrzało ponad 90 000 widzów. Frekwencja na przedstawieniach ponownie wzrosła o połowę, co było wyrazem rosnącego zainteresowania teatrem. Przedstawienie *Sędziowie* zgłoszone zostało do konkursu ogłoszonego przez Wydział Kultury i Sztuki przy ówczesnym Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w związku z 25 rocznicą śmierci Stanisława Wyspiańskiego. Wyniki konkursu ogłoszono w grudniu 1932 r., a częstochowski teatr otrzymał wyróżnienie.

W trakcie kolejnych sezonów artystycznych równolegle miała postępować budowa górnych kondygnacji budynku teatru. Jednak prace stanęły w miejscu, a koszty budowy wzrastały. Spółka akcyjna borykała się z kłopotami finansowymi, dlatego postanowiła go sprzedać. Prasa lokalna grzmiła, że „odbędzie się licytacja gmachu teatru w Częstochowie, który wybudowano z funduszy akcyjnych zebranych wśród szerokich warstw społeczeństwa

miejscowego. I nie jest obojętne w czyje ręce przejdzie budynek, w którego murach miała mieścić się placówka kulturalna”. Według redaktora „*Słowa Częstochowskiego*”, to „miasto powinno zaopiekować się tym przybytkiem sztuki”.

Takie i podobne głosy zmusiły władze miejskie do zajęcia stanowiska wobec licytacji. W dniu 14 marca 1933 r. odbyło się nadzwyczajne posiedzenie Rady Przybocznej Kierownika Tymczasowego Zarządu Miejskiego poświęcone sprawie teatru. Odniesiono się do doniesień prasowych, sugerujących, że licytacja jest bardzo dobrym momentem, w którym miasto mogłoby, na wyjątkowo korzystnych warunkach, nabyć placówkę, której istnienie powinno leżeć w sferze ambicji ponad 100 000 miasta. Omówiono sprawy finansowe. Cena sprzedaży budynku teatralnego wynosiła 550 000 zł, a cena wywoławcza 366 000 zł. Ustalono, że koszt budowy teatru wraz z wartością inwentarza wynosił 828 000 zł, jeżeli miasto zdecydowałoby się stanąć do licytacji musiałoby wyłożyć 16 000 zł tytułem opłat alienacyjnych. Natomiast z wierzycielami można by pertraktować ratalną spłatę długów. Miasto powinno kupić budynek teatru, ale ze względów finansowych lepiej będzie dokonać zakupu w późniejszym terminie, z drugiej ręki. Dwa dni później, na licytacji gmach teatru kupiła Komunalna Kasa Oszczędności w Częstochowie, która była zarazem głównym wierzycielem Towarzystwa. Pomimo zmiany właściciela, Miejski Teatr Kameralny pozostał w tym samym miejscu.

W dniu 17 lutego 1934 r., odbyło się walne zebranie likwidacyjne akcjonariuszy Towarzystwa Budowy i Eksploatacji Teatru S.A., zwołane w drugim terminie przez Komisję Likwidacyjną, na którym postanowiono zwrócić się z prośbą do Magistratu, aby nazwiska osób i instytucji, które przyczyniły się do budowy gmachu teatru poprzez zakup akcji umieścić na tablicy pamiątkowej budynku teatru.

Wobec objęcia Teatrów Dzielnicowych T.K.K.T. w Warszawie, Iwo Gall, 31 sierpnia 1935 r., złożył rezygnację. Zanim jednak wyjechał zaproponował, aby jego stanowisko powierzono Kazimierzowi Brodzikowskiemu, na co Zarząd Miejski wyraził zgodę. Umowę, na prowadzenie teatru w sezonie 1935/1936, zawarto pomiędzy Tymczasowym Prezydentem Miasta Janem Mackiewiczem i ławnikiem Stefanem Jarzębińskim z jednej strony a Kazimierzem Brodzikowskim jako następcą Iwo Galla i samym Iwo Gallem z drugiej strony. Nowy dyrektor zachował całkowitą swobodę w sprawach organizacyjnych i administracyjnych teatru i zespołu artystycznego. Zobowiązany był do wystawienia w sezonie artystycznym, co najmniej 2 premier miesięcznie, 4 sztuk klasycznych przeznaczonych dla młodzieży szkolnej i popularnych przeznaczonych dla robotników, udzielać fachowej pomocy zespołom amatorskim, opłacać wynagrodzenie oraz pochodne

wszystkich pracowników. Iwo Gall zobowiązał się odwiedzać teatr przed każdą premierą, aby ją zaopiniować. Zarząd Miejski miał dostarczyć bezpłatnie salę teatralną wraz z odpowiednim zapleczem, opłacać światło, opał i wypłacać subsydlum w kwocie 2 500 zł miesięcznie. Z otrzymanych subwencji dyrektor finansował przede wszystkim zakup utworów scenicznych, wydatków rzeczowych, rozpisywanie ról, uzupełnianie inwentarza i pensję dla intendentu teatru, wskazanego przez Zarząd Miejski. Kazimierz Brodzikowski kierował samodzielnie częstochowskim teatrem przez 3 kolejne sezony.

Pewną nowością w tym okresie było podejmowanie prób zorganizowania teatru objazdowego, który miał obejmować swym zasięgiem teren województwa kieleckiego. Ówczesny dyrektor czynił nawet starania u wojewody kieleckiego i w Ministerstwie Komunikacji w celu uzyskania specjalnego wagonu na jazdy z przedstawieniami, ale otrzymał jedynie zgodę na zniżkę kolejową. Mimo to zorganizowano kilka spektakli wyjazdowych w Kielcach, Radomiu, Skarżysku, Końskich, Myszkowie, Natalinie, Żarkach, Radomsku i Piotrkowie. W uznaniu jego pracy artystycznej Fundusz Kultury Narodowej przyznał K. Brodzikowskiemu jednorazową subwencję w wysokości 1 500 złotych, a Ministerstwo Oświaty 500 złotych, obiecując w miarę rozszerzania objazdów i tworzenia teatru regionalnego, dalsze dorywcze subwencje.

Jeśli chodzi o zakup budynku teatralnego przez miasto to dwukrotnie, bo 28 sierpnia 1933 r. i 17 marca 1934 r., podpisano dobrowolną umowę przyrzeczenia kupna-sprzedaży teatru. Wacław Kobyłecki w imieniu Komunalnej Kasy Oszczędności powiatu częstochowskiego przyrzekał sprzedać miastu nieruchomość o repertorium hipotecznym nr 1473 wolną od długów i obciążeń wraz z całym inwentarzem teatralnym, a Gmina deklarowała nabyć ją za sumę 400 000 zł w złocie. Jednak rozmowy na ten temat przeciągnęły się aż do 1937 r., dlatego też w latach 1933–1937 nie prowadzono prac remontowych, czy wykończeniowych na wyższych kondygnacjach. Magistrat wyremontował jedynie parter budynku, dlatego górna część groziła ruiną. Na posiedzeniu 18 lutego 1937 r. Rada Miasta w końcu postanowiła go zakupić i aktem notarialnym z 16 czerwca 1937 r. Zarząd Miejski nabył budynek teatru za kwotę 400 000 zł, a Komunalna Kasa Oszczędności udzieliła 100 000 zł pożyczki na jego wykończenie.

Przebudowę oraz remont górnej części budynku Zarząd Miejski powierzył przedsiębiorstwu budowlanemu inż. arch. K. Sobieraja z Częstochowy. Ukończenie robót przewidywano na wrzesień 1937 r., ale termin ten nie został dotrzymany, tym razem podobno z powodu bardzo ostrej zimy. Dopiero na początku 1938 r. oddano do użytku publiczności dużą salę. Jej ściany pomalowane były w jasnych kolorach, posiadały ukryte światła,

odpowiednią wentylację i centralne ogrzewanie. Salę wypełniały półkoliście ustawione rzędy wygodnych foteli, a wykończenia wymagały jedynie balkony. Całość robiła bardzo eleganckie, wręcz wytworne wrażenie. Oficjalne otwarcie całego budynku postanowiono przełożyć i połączyć z rozpoczęciem nowego sezonu teatralnego.

W dniu 24 czerwca 1938 r. w kancelarii notarialnej Tadeusza Kossa z siedzibą w Częstochowie, Kazimierz Brodzikowski i Tadeusz-Ryszard Krotke aktem notarialnym Repertorium nr 896, zawiązali spółkę pod nazwą Teatr Miejski w Częstochowie Spółka z Ograniczoną Odpowiedzialnością, której celem było prowadzenie i eksploatacja teatru w mieście, mieszczącego się w gmachu przy ul. Kilińskiego 15. Spółka zawiązała się na 3 lata z możliwością automatycznego przedłużania jej działalności na rok następny. Kapitał zakładowy Spółki wynosił 10 000 zł i został podzielony na 20 udziałów po 500 zł każdy. Wspólnicy wnieśli go w równych częściach i obaj byli zarządcami spółki.

Ze Spółką zawarto umowę, którą na mocy uchwały Magistratu z 27 czerwca 1938 r. w imieniu Gminy podpisali Jan Szczodrowski i Józef Dziuba. Władze miejskie powierzyły spółce prowadzenie teatru na okres 3 lat od 1 września 1938 r. Spółka podejmowała się prowadzić stały teatr przez 11 miesięcy w ciągu sezonu, dając na odpowiednim poziomie przynajmniej przez 4 dni w tygodniu przedstawienia własnymi siłami i wystawiając w miesiącu, co najmniej 2 premiery. Zobowiązała się zapraszać na gościnne występy 6 razy w ciągu sezonu teatralnego wybitnych artystów, utrzymywać, co najmniej 14-osobowy personel artystyczny, dbać o repertuar, który powinien odpowiadać wymaganiom czasu oraz uwzględniać sztuki klasyczne, nowoczesne i popularne dla sfer robotniczych i młodzieży szkolnej. Zobowiązywała się udzielać fachowej pomocy zespołom amatorskim istniejącym na terenie miasta i opłacać wynagrodzenie wszystkich pracowników. Natomiast gmina miała dostarczyć bezpłatnie: górną salę teatralną w nowo wybudowanym gmachu wraz z zapleczem, opałem i światłem, wypłacać subwencję w wysokości uchwalonej na każdy rok budżetowy przez Radę Miasta i zatwierdzoną przez władzę nadzorczą, która nie mogła być niższa niż 1 200 zł miesięcznie.

Inauguracja sezonu teatralnego 1938/1939 odbyła się 16 września 1938 r. Na uroczystości przemawiał m.in. prezydent miasta Jan Szczodrowski, który przypomniał 10-letnią historię budowy gmachu, a następnie ogłosił Teatr Miejski za otwarty. W części artystycznej odbyła się premiera sztuki Aleksandra Fredry *Damy i huzary* w reżyserii Artura Kwiatkowskiego. Do końca sezonu wystawiono 19 premier, w tym 8 sztuk autorów polskich. Kontynuowano wyjazdy z przedstawieniami do pobliskich miejscowości. W sumie zagrano

ok. 300 przedstawień, które obejrzało ponad 70 000 widzów. W porównaniu z poprzednimi sezonami frekwencja znacznie wzrosła.

Do rozpoczęcia kolejnego sezonu niestety już nie doszło, wybuch II wojny światowej przerwał na kilka lat interesująco zapowiadający się rozwój teatru częstochowskiego.

Bibliografia:

- Archiwum Państwowe w Częstochowie, Akta miasta Częstochowy, sygn. 5643, 5899, 5967, 5974, 6019, 6021, 7341, 8011, 9426.
- Jędrzejewski Z., Iwo Gall w Częstochowie (1932–1935). Spis przedstawień, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Seria: Filologia Polska. Historia i Teoria Literatury” 2006, z. 10.
- Skubniewska J., Kartki z dziejów teatru częstochowskiego, „Ziemia Częstochowska” t. 4, Katowice 1961.
- Skubniewska J., T. Kwaśniewski, Z dziejów teatru częstochowskiego, [w:] Dzieje Częstochowy od zarania do czasów współczesnych, pod red. S. Krakowskiego, Katowice 1964.
- Tyras W., Budynki i sale teatralne w Częstochowie w latach 1870–1939, „Ziemia Częstochowska” 1967, t. 6/7.
- Tyras W., Dzieje sceny częstochowskiej (poł. XIX w. – 1939 r.), maszynopis rozprawy doktorskiej, Biblioteka UŚ, Katowice 1968.
- Tyras W., Tradycja i historia teatru w Częstochowie do 1939 roku, [w:] Życie teatralne w Częstochowie 1870–1945–1970. Jubileusz teatru w Częstochowie, pod red. B. Lubosza, Częstochowa 1970.
- Tyras W., Częstochowskie realizacje sztuk Aleksandra Fredry do 1939 roku, [w:] Wielkie i małe problemy Częstochowy w Polsce Odrodzonej 1918–1939, pod red R. Szweda, W. Palusa, Częstochowa 1996.